

«ТІЛЬКИ СТЕПОМ ЗАРОСТЕМО, ТІЛЬКИ СТЕПОМ...»: ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ДИСКУРС СТЕПУ В РОМАНІ ЛЮБОВІ ГОЛОТИ «ЕПІЗОДИЧНА ПАМ'ЯТЬ»

У статті здійснено аналіз екзистенційного дискурсу степу в романі Любові Голоти «Епізодична пам'ять». Доведено, що топос степу у творі є одним із маркерів, за яким відбувається національна ідентифікація свідомого українця. Художній світ роману розглядається як сакральний універсум, окреслений степовим ландшафтом.

Ключові слова: степ, сакральний топос, скрипти степу, національна ідентичність, національна пам'ять.

Автор статті пропонує аналіз екзистенційного дискурсу степу в романі Любові Голоти «Эпизодическая память». Доказано, что топос степу в произведении – один из маркеров, которым идентифицируется национальное естество украинца. Художественный мир романа интерпретируется как сакральное универсум, очерченный степным ландшафтом.

Ключевые слова: степь, сакральное топос, скрипты степу, национальная идентификация, национальная память.

The article gives an archetypical analysis of the topos steppe in novel of L. Holota «Incidental Memory». The author reviews topos steppe through the prism of national identification context. Steppe is the sign for the national identification for Ukrainian people. Art world of the novel is analyzed as sacrum world which is steppe.

Key words: steppe, sacrum topos, steppe codes, national identification, national memory.

У сучасній українській прозі тема степу продовжує привертати увагу митців. Обраний для «аналізу під мікроскопом» роман Любові Голоти змушує шукати ті таємничі імпульси, які спонукали її долучитися до літературно-художнього творення міфу степу.

«Епізодична пам'ять» Л. Голоти – твір з особливою харизмою: надзвичайно енергетичною, переконливою, міцною з огляду на її духовне підґрунтя («висока любов, нерозмінна на секс і ненависть»), конструктивною. Степ у художньому світі твору-реквієму органічно входить в національну аксіологію і світогляд самої авторки як гордого носія цієї системи цінностей. Скрипти степу майстерно віднайдено і відтворено письменницею через особливе внутрішнє їх відчуття. Степ у світоглядній системі Л. Голоти бачиться як субстанція, духовно ідентична людині, тому степом вимірюють любимі роки, степом заростає людина, степ вміщається в людині.

У романі Любові Голоти «Епізодична пам'ять» оприявлена активна ідейно-тематична парадигма, яку можна означити як антропологічна екзистенція степу. В українській свідомості ця образна парадигма вже обросла в деякій мірі шаблонними у позитивному значенні варіаціями національної етнофілогемі степу. Любов Голота – жінка-письменниця, яка рефлексує світ у сучасному дискурсі постмодерної культури й свідомості, але не в дусі сучасної естетики «новоінтенціональної» української літератури, що вирізняє її письменницький почерк та авторський ідіостиль з-поміж інших сучасників. У неї немає епатажності, парадоксальності, кітчевості, «охудожненого мата» врешті-решт: їй це не потрібно, тому що сила письменницького хисту, природного таланту дають їй змогу творити текст за принципами, які стоять понад часом і є випробуваними ним. Проза Л. Голоти, і зокрема «Епізодична пам'ять», – не мистецький продукт механічного текстотворення. Це сотворений суверенний, самодостатній художній

світ, який не є альтернативним, епізодичним як інші літературні проекти та експерименти; він не потребує тієї множини доказів його права на існування в письменстві чи виправдання, чому він з'явився; він є сакральним, а у плані вираження художньої форми – досконалим і правдивим. Художня харизма української жінки-письменниці дозволили їй глибоко відчувати поліфонічність степу, зокрема його антропологічний вимір.

Людина ідентифікує себе із конкретним фізичним ландшафтом, який для неї набуває чинності одухотвореного простору. Відбувається оконтурення його внутрішньо-просторових меж і наповнення сакральним змістом тих чи інших виявів його буття: тоді степ або ліс, море чи гори стають образним втіленням ріднокраю, «мислеформою країни», міфологізуються до рівня надчасової субстанції, якою вимірюється життя людини і країни, історія і націогенезис.

Л. Голота, поезитуючи степ, тобто художньо моделюючи його натурфілософську іпостась, з особливою виразністю окреслює екзистенційність степу в його антропологічних зв'язках. Людина і степ у макросвіті України сприймаються як взаємозалежні субстанції. Світ, у якому зростала Турівна, набуває сакральності через віру у прадавність землі, архаїку національної світобудови. Степ у духовному світі і світомисленні героїні постає як особлива етнофілософема. Немає у його зображенні поверхневої, банальної зорової описовості: внутрішнє сприйняття степу формулюється в досить артистичних і самотньо українських образах і контекстах: «Степ вмщався у ній і вона малою знала, що ніколи тут не згубиться – ні серед перехлюпів пшениць, ні у сніжній рівності зимовій, із-під якої тихо дихають озимі, дослухаючись заячого скоку та воронового крику... Навіть рілля ніколи не видавалася їй німою, навпаки, кожна борозна, впираючись в крайнебо, мала свою таємницю, мінилася чорними дзеркалами і гайворинний грай то раптово злітав у небо, аби, покруживши, знову впасти на чорні брили земляного відвалу, що грав на сонці від тіней їхнього лету...» [4, с. 172]. Степ у романі – не ворожий світ, а сакральний простір – зовнішній і внутрішній, у якому людина знаходить душевну рівновагу, ідентифікує себе.

Художній еквівалент степу в романі є архетипним образом, тому потрактування цього топосу відбувається в душі певних канонічних змістових складових (ми зазначали на формуванні протягом багатовікової літературної генези образу степу, що впливало на утворення певного національного шаблону, яким вимірюється традиційність бачення топосу степу в українському письменстві). Концепція степу в художньому баченні Любові Голоти не контрастує із цим збірним, колективним художнім образом. Є особливі стилістичні нюанси у відтворенні онтологічної сутності степу, простежуються свої, відповідно до авторського задуму і болю, акценти у філософічну площину степу, тя-

жіння до увиразнення тих змістових аксіологічних констант, які пов'язані із антропологічною площиною, зокрема через актуалізацію таких категорій, як *пам'ять, людина, етнічна вкоріненість*. Історіософські мотиви степу в романі з'являються як похідні від антропологічної теми. Авторка зосереджується на не менш важливій складовій теми степу – його впливові на людину, її буття, світогляд; нація і степ – окремий історіософський сюжет, який у кожного «співця степу» присутній імпліцитно або експліцитно. Проте він є як іманентно існуючий, актуалізований інтерсекстуальним потенціалом самого топосу.

Любов Голота демонструє активний людинознавчий і людинотворчий потенціал степу. Її героїня виросла поруч зі степом («...дім наш – ген, там, біля степу» [4, с. 111]), її екзистенційно-особистісний вимір буття немислимий без степу («Степ вмщався у ній...» [4, с. 172]). У розумінні степу Турівна вийшла далеко за межі тривіального сприйняття геопростору. Вона відчувала степ як суверенний космос – складний, багатограний, в чомусь незбагнений, фатальний, вічний, той, який буде існувати далеко після смерті любимівців, величний і грізний, як виклик людині («Тільки степом заростемо, тільки степом...» [4, с. 341]). Це особлива жінка (прикметно, що найчастіше її авторка називає саме жінкою), яка в професійному плані реалізувалася в якості журналіста («І чому їй довкі найменовано бути людиною деталі та підтекстів?..» [4, с. 288]), дружина і мати, степовичка із загостреним відчуттям рідної землі, уособленої для неї в образі степу. Степ входив у її свідомість як казка, переповіdana бабусею, як легенда, яка трансформувалася в особливий генетичний код, охоронний модус родинного і разом з тим національного ества: «Це, дитино, родовий камінь. Оцей, що під порогом, рід береже. А в полі – то камінь-кінь, раз на сто літ оживає і в степу гасає. А той, що на толоці... Знаю я той камінь, під шипшиною. Квіт на тому куці свій колір змінює: був білим, і жовтим був, а тепер – рожевий. Ось той камінь. Що під шипшиною – то лишень гілка або й листок великого кам'яного дерева, коріння якого так глибоко, що дістає негасимого вогню Родового Багаття. А навколо нього сидять усі наші родичі, які колись та жили в цьому степу... Це мені ще моя прабаба розказувала, а я, бач, тобі, малечо, раз ти така оката та примітлива вродилася» [4, с. 107-108]. Предметний світ степу сакралізується і набуває статусу надчасової субстанції, через яку здійснюється зв'язок поколінь.

Навіть якщо погодитися із твердженням С. Андрусак про те, що геодетермінант не є визначальним у формуванні нації чи світогляду людини [1], то беззаперечним є факт його впливу. І те, що в цьому поетично-степовому континуумі народжується певний стимул до національного самоусвідомлення, свідчить про особливу месіанську роль митця – поета і прозаїка – бути транслятором цих істин.

Степ – людинознавчий і людинотворчий простір, коефіцієнт його впливу вимірюється «потужною роботою внутрішнього світу, емоцій, мислення» людини [5, с. 108] (Турівна – людина з усвідомленою геоетнічною вкоріненістю, з потужним генетичним кодом; письменниця обирає головною героїнею не людину з відсутністю цих чуттів, а жінку з загостреним «чуттям в землю» – це дає їй можливість переконливіше показати і довести вплив геоточення на самовизначення людини в глобалізаційному світі через актуалізацію геоетнічних первнів).

Як лакмусовий папірець для визначення духовності українця-степовика використовує письменниця промовистий факт занехаяння води в степу (це один із традиційних мотивів степової теми). Вода і степ – проблема екологічна і духовна, визначальна з огляду на рівень духовної чистоти і відповідальності людини за екологічне здоров'я краю. «Один із найбільших серед безводних степів став, споневажений і занехаяний, перетворюється на величезну ковбаню мертвої стоячої води, заростає рогозом та очеретами, поступове ховаюче ставище у землю... Якщо степовики вже й води не шанують, то не збираються тут жити, і наступникам своїм перекривають можливість життя в Любимівці... Втративши відчуття єдності стихій землі води, вогню і повітря, люди випалюють власне коріння на цих просторах, знову перетворюють його на дике поле. І, вочевидь, перетворять...» [4, с. 175]. Дике поле – історіософема, якою окреслюється значення особливої території, яка протягом не одного сторіччя ставала для українців полем бою, полем випробувань і освоєння простору. Це образ багатоіпостасний, тому для його трактування контекст є важливим. У романі Л. Голоти топос дикого поля не фігурує як виключно історіософська категорія: це, радше, націо-екзистенційне розуміння первісного визначення степу в історії українців з акцентом на таких його визначальних атрибутивах як безлюдність. Степ без людини – націософська парадигма із драматично гірким присмаком зникнення людей із степових терто-рій; зникнення не в значенні переміщення, зникнення як фізична смерть, коли обірветься енергообмінний інформаційний зв'язок між поколіннями. Безпам'ятство як хвороба української нації – генеральна ідейно-тематична лінія роману. «Ми від тата з мамою, а вони – від землі. Але ми – не такі. Ми люди з процедурною пам'яттю...» [4, с. 90], – глибоко осмислює причини виникнення цієї хвороби Турівна. Втрата або модифікація генетично закладених традиційних занять людини (українці – хліборобська нація, приналежна до агрокультурної традиції) зумовлюють нівелювання одвічних аксіологічних систем, коли втрачається відчуття укоріненості в рідну землю, в рідний край («укорінена людина – основа нації» (С. Вейль) [3]. І навіть якщо сучасна людина відчуває комфорт у модерних глобалізаційних процесах, пізнає із задоволенням урбаністичний стиль існування, співіснує в

ньому, то чому досі Україна не відродилася у цих привабливих іпостасях новітньої держави? Відповідь знаходимо у романі Любові Голоти: тому що «поля занепадають, бур'янами забиваються, а серця злобою беруться, як пшениця жовтою суріпкою» [4, с. 270].

Поетизація людини-степовика є однією із важливих ідейно-тематичних ліній роману: «Її набутки – люди, а не чини. І найкраще їй велося в дорозі, в тих селах, де хат було менше, аніж могил на сільських кладовищах [...], з якими людьми вона зустрічалася, які неймовірні історії почула від них, обсмалених сонцем і печених морозами степовиків, які раділи їй не як кореспондентці, а як новій людині, яку можна обігріти, пригостити, поговорити про власних дітей, які теж осіли по містах. А вона шукала серед них не лише самоствердження професійного – шукала тої справжності, без якої не змогла б вижити...» [4, с. 228-229]. У контексті драматичної долі української держави письменниця увиразнює образ степовиків – відважних, жертвних: «А парубки із селянських і робітничих родин, степовики, люди рівнини, кинуті в гори Афганістану, страшною даниною смерті вертаються додому» [4, с. 209]. Танатоло-гічний дискурс роману доповнюється глобальним мотивом смерті в ім'я виспіваної в радянський час місією воїна-визволителя і об'єктивно оціненою як безглузда смерть в час сучасний.

Степ у романі – особливий космос, який складають не менш значимі архетипи сонця, зір, алатира, Чумацького Шляху. «...Правда чи ні, але любимівці свято вірили, що їхнє село загніздилося навколо Чумацького Шляху, і про це дівчинці неодноразово говорив дід...» [4, с. 99], – міфопоетизується мала батьківщина, степове село. Створюється казковий серпанок образу степу, який так органічно входить у екзистенцію героїні, авторки і цілого українського народу. Якщо для Турівни і Любові Голоти це усвідомлена світомислена настанова, то для українців – неусвідомлена, закована на рівні генетичному, яка час від часу прокидається і пульсує у серці і думках, але викликає, якщо не замилювання степом, то естетичне задоволення від споглядання ковилового степу, але ніяк не історичний войовничий поклик, який стимулював би до відвоювання «своєї території» (щоб «на нашій, своїй землі»).

Степ у контексті людської пам'яті розгортає розлогі філософсько-екзистенційні дискурси, в яких письменниця розкриває сутність феномену пам'яті – людської, національної, генетичної. Предметний світ, крім інформації, акумулює особливу енергетику, джерелом якої є життя людини. Так формуються конкретні контури сакрального простору, рідної землі. Парадигма часу в романі відкривається глобальними вимірами минулого, теперішнього і проєкціями в майбутнє. Пам'ять виступає як зв'язковий між часом, людиною, історією. Зміна протоландшафту головним чином пояснює ті духовні катаклізми, які переживає ге-

роїня і її покоління в цілому: «Мимоволі зупиняється, намагаючись вибрати з пам'яті все, все відкрилося її очам нині, що жило-було в її естві раніше та вивітрилося з роками, не знайшовши ні проявів, ні застосування в житті. Пейзаж зник із уяви її покоління, рельєфи звузились до міських ландшафтів, зелених латок парків і скверів, у яких вони шукали схованок від своєї туги за родимим – і вродженим, і рідним – відчуттям простору, бо хіба не воно є істинним саморозумінням?» [4, с. 171-172]. Письменниця інтуїтивно вловлює тугу сучасної людини не за привабливими пейзажами, а за тим природним ландшафтом, у якому українська людина формувалася і плекала свої духовні первні. Це, може, і містика, проте чи не голоси предків і степу чує Турівна, а відтак і сама Любов Голота, у світомисленні якої скрипти степу прописані як незнищений напис палімпсесту? Феномен геоетнічної вкоріненості пояснює самотність і національну самовідомість людини, національну заземленість її життєвої позиції. «У нас інша пам'ять, як у наших дідів, прадідів і, частково, – в батьків...» [4, с. 89], – стверджує Турівна. Це болісне усвідомлення приходить до неї під впливом бачених картин осиротілих, порожніх сіл («Безводна бездорожня Любимівка повнилася кинутими хатами, за рік-два вони ставали пустками» [4, с. 86]; «У Росії вже запланували ліквідувати майже сто п'ятдесят тисяч «неперспективних сіл», в Україні теж заговорили про укрупнення, – в результаті в степу з'явилися покинуті хутори і маленькі села – хати ще стоять, але шибки вже вибиті, і за ними бродять тіні вигаслого тепла і світла» [4, с. 225]). Життєва конкретика художніх образів покинутих сіл і хат, знелюдненого степу покликана відтворити всю трагічність сучасного стану української нації. Відбувається цілеспрямована програма деградації етногенетичного коду, відповідального за збереження національного генотипу, національної ідентичності і духовності. Письменниця не просто обсервує ці національно-духовні катаклізми, вона аналізує, застерігаючи: в її художньо-поетичному мисленні відбулося публіцистичне осмислення національних деструктивних процесів – від причин і передумов до встановлення наслідків із вказівкою на шляхи порятунку.

Степ віддунує на глибинних регістрах душі героїні: «Яблуко зависло над жінкою, прозираючи кожну її жилочку. Кожну клітину, ловлячи імпульсивний здвиг її думок, роздмухуючи обгорілі

стрічки її снів і мрій, критично перегорнувши її знання і спогади, злегка затремтіло, від сканувавши відчуття; слух і мова вернулись до неї, шкіра стала надзвичайно чутливою, на ній, ніби татування, проступали дитячі шрами; пересохлі губи і гортань намагалися виштовхнути запахи озону, пересохлої землі того особливого степового вітру, що несе в собі сім'я народження і смерті, сім'я жертвенності сільського життя, без якого ти не степовик, а перекотиполе...» [4, с. 345]. Степ стає лакмусовим папірцем її духовності і духовності тих, кого вона називає односельцями, співвітчизниками. Образ перекотиполя, так нерозривно пов'язаний зі степом, символізує людину-перевертня без вкоріненості в етнічний ґрунт.

Стилістика роману «Епізодична пам'ять» заслуговує на те, аби поставити його в один ряд із творами видатних українських письменників-степознавців: відчуваються виразні ідейно-тематичні перегуки із художнім баченням степу Олеса Гончара та Олександра Сизоненка. У єдиному літературно-художньому метадискурсі степу Любов Голота заповнює на достойному мистецькому рівні ту нішу літератури ХХІ сторіччя, яка відповідає за національні модуси і володіє дійсно позитивним людинотворчим потенціалом. Художній твір, у якому наболілі проблеми українського націо- і державотворення, національної самосвідомості звучать на таких високих регістрах – емоційних, інтелектуальних, філософських, художніх, гуманістичних – ніколи не залишаться на літературному маргінесі. Відсутність художніх експериментів і постмодерної гри із цим сакральним топосом переконують у письменницькій зрілості і відповідальності авторки. Є тільки називна сила образу, схоплена письменницьким чуттям і відображена художньо правдиво і довершено, в душі найкращих літературно-художніх традицій українських майстрів слова. Це твір дійсно «не розмінний на секс та ненависть», художнє полотно, у якому озвучені гострі проблеми, пов'язані із духовним здоров'ям і генетичною пам'яттю української нації.

Осмилення теми степу українськими прозаїками продовжується і в ХХІ сторіччі як внутрішня потреба в ідентифікації, самовизначенні – етноекзистенційному в першу чергу, і як вияв майже містичного зв'язку із українською землею. Самотність топосу степу, його багатоіпастастність й провокує ту множинність тем і проблем різного виміру – від національних до загальнолюдських. Роман Любові Голоти «Епізодична пам'ять» у художньому потрактуванні теми степу, безперечно, є зразком «тривкого здобутку літератури».

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак С. Вогонь нашої пам'яті : Історична проза в контексті сьогодення / Софія Андрусак // Київ. – 1990. – № 1. – С. 125–127.
2. Василенко В. Наша доля прослалася степами : [есе-роздум] / Володимир Василенко // Пам'ять століть. – 1998. – № 6. – С. 125–138.
3. Вейль С. Укорінення. Листи до Клірика / Сімона Вейль ; [пер. з фр.]. – К. : Дух і літера, 1998. – 300 с. – С. 36–39.
4. Голота Л. Епізодична пам'ять : [роман] / Любов Голота. – 2-ге вид., виправл. – К. : Факт, 2008. – 352 с. – (Серія «Excerptis excipiens»).

5. Горболіс Л. Екологічна культура героїв у художньому потрактуванні українських письменників : [навч. посіб. для студентів-філологів] / Лариса Горболіс. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 132 с.
6. Стадніченко О. Хронотоп у романі Л. Голоти «Епізодична пам'ять» / Ольга Стадніченко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 32. – Ч. 2. – К. : Твім інтер, 2008. – 436 с. – С. 219–229.

© Ткаченко І. А., 2011

Стаття надійшла до редколегії 20.06.11